

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Історія психології»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 12 «Виникнення та становлення психологічної науки в Україні»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник: завідувачка кафедри соціології та психології , професор, доктор психологічних наук Євдокімова О.О.

Рецензенти:

Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов.

Завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор історичних наук, професор Греченко В.А.

План:

1. Паростки психологічних знань у Київській Русі
2. Розвиток психології в Україні у XVII столітті: К. Сокович І.Гізель, С. Яворський.
3. Розвиток психологічної науки в Україні у XVIII столітті. Феофан Прокопович
4. Психологічна спадщина Григорія Сковороди
5. Розвиток української психології XIX–XX століть. Михайло Максимович
6. Вернадський Володимир Іванович
7. Розвиток психології на території України у радянський період
8. Сучасні наукові школи України

Література:

1. Євдокімова О.О. Історія психології: навчальний посібник. Харків: Константа, 2020. 320 с.
<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6521>
2. Історія психології : курс лекцій: навчальний посібник / уклад. Н. В. Гриньова. Умань: Візаві, 2012. 209 с.
3. Роменець В.А. Історія психології: XIX – початок XX століття : навч.посібник. К.: Вища шк., 1995. 616.
https://chtyvo.org.ua/authors/Romenets_Volodymyr/Istoriia_psykholohii_XIX_pochatku_XX_stolittia/
4. Роменець В.А. Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва : навч. посібник К.: Либідь, 2006. 1000 с.
<http://librarium.freehostia.com/human/psychologija/11/istoriya-psihologii-epoha-prosvitnictva-romenecy.html>
5. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу.- К., 1991.
6. Історія філософії на Україні. Т.1,2. К., 1987.
7. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. К., 1987.
8. Лактионов А.Н. История харьковской психологической школы / Психология личности и познавательных процессов. Харьков, 1989. № 337. С. 19–22
9. Максименко С.Д. Генетическая психология: методологическая рефлексия проблем развития в психологии/ М.: Рефл–бук, 2000. 319 с.
10. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч.посібник/ К.: Центр учбової літератури, 2008. 270 с.
11. Мірчук І. Світогляд українського народу// Наук. збірник ІВУ.-1942.
12. Нариси з історії вітчизняної психології XIX ст.: У 2 т./ за ред. Г.С.Костюка. Київ, 1955.
13. Потебня А.А. Слово и миф. М., 1989.
14. Сковорода Г.//Повне зібрання творів.-К., 312с.
15. Сосенко К. Праджерело українського релігійного світогляду.-Львів,1923.

16. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія.-К., 1991.
17. Чамата П.Р. За дальше поліпшення викладання логіки й психології в середній школі // Рідна шк..1951. №6.— С. 9-14
18. Чамата П.Р. Особливості розвитку самосвідомості у дітей дошкільного віку/ Дошкільне виховання. 1952.№3. С. 10-16
19. Чамата П.Р. Роль мови у формуванні самосвідомості у дітей/ Рад.шк. 1952. №10. С. 11-17

Текст лекції

Розвиток психології в Україні у XVII столітті. В Україні того часу велику просвітницьку роботу вели **братські школи**, вони розповсюджували грамотність і знання людської природи, культури, в тому числі і філософські, і звичайно ж, психологічні. Студенти навчали народ і книжкової мудрості, і різних мистецтв. Також підручники вищої школи виносили на розгляд широкої публіки. Важливу роль і значення відігравала релігія (в даному випадку – православ'я) та її вплив на передових людей того часу. Найперший вищий навчальний заклад України – Києво-Могилянський колегіум, який з часом став академією, був заснований Петром Могилою в 1632 році. Це був час, коли українське суспільство, прислухаючись до голосу інстинкту національного самозбереження, рішуче ставало на шлях пошуку свого гідного місця в соціальній і політичній структурі тогочасної Європи, пошуку самобутніх форм участі в Європейському духовному розвитку [1; с.110].

Касіян Сакович (1578–1647) – філософ, культурно–освітній діяч, письменник. Народився в с. Потелич (нині Нестерівський район Львівської області), освіту здобув у Замойській академії й Краківському університеті братської школи, з 1824 р. — проповідник Люблінського братства. Найбільш відомими психологічними працями є «Аристотелеві проблеми, або питання про природу людини з доповненнями предметів до шлюбних та поховальних обрядів» (1620 р.), та «Трактат про душу» (1625 р.). У даних працях Сокович ставить перед психологією певні практичні завдання: як жити відповідно до природи, коли душа розмірковує про речі – це називається розумом, а коли згадує – пам'яттю. Вона має багато назв і титулів саме тому, що є невидимою і не може в інший спосіб виразити свою природу, окрім як через свої дії та їх наслідки.

К. Сокович стверджував, що психіка є зрізом Всесвіту і кожен свою здатність вона виявляє як тотальність і цілісність, а Душа є дзеркалом цього ж Всесвіту. У поведінці філософ пропонує дотримуватись «розумних поміркованостей». Відмічаючи багатство людських особистостей, Сокович будує типологію людей на основі особливостей їхнього самопізнання: якою мірою вони охоплюють загальнолюдське в собі та співвідносять його зі своїми індивідуальними якостями. На основі всіх своїх спостережень, знань він задавався одним питанням «Як я повинен вчинити?»

Сокович, як тонкий спостерігач фізіологічних феноменів, аналізує походження звичаїв із вчинками людей, не перестає дивуватись чуду психічного буття людини, бачити в ній дуже тонке мистецтво природи. Психологія людини, за Соковичем, виникає у живої істоти через її належність до сім'ї, до суспільства, до Всесвіту. За його вченням психологія людини знаходить своє втілення і в зlodіяннях, і у високоморальних вчинках.

І. ГІЗЕЛЬ (1600–1683 рр.) – просвітник, філософ, церковний діяч та історик. Народився у Пруссії, навчався в Київській колегії, маючи вже солідний запас знань, а навчаючись в ній, вражав професуру і студентів умінням відстоювати свої погляди, спираючись не тільки на авторитет Св. Письма, а й на людський інтелект, здоровий глузд, науковий аналіз явищ природи, гуманістичні категорії моралі, які виробляла просвітницька Європа. Такі якості юнака помітив П. Могила і за власні кошти допоміг йому навчатися за кордоном, де він слухав лекції у Замойській академії, а потім в університетах Англії. Після повернення до Києва був обраний професором філософії, а потім ректором Києво-Могилянської академії (1646– 1650 рр.). З 1650 року — ігумен київський Кирилівського та Миколаївського монастирів, а з 1656 року — архімандрит Києво-Печерської Лаври, де зібрав найбільшу в Україні бібліотеку.

Значну увагу Гізель приділяв проблемі людини, її моральності, він як прибічник християнської моралі намагався обґрунтувати ідеї громадянського гуманізму і навіть присвятив їм працю «Мир з Богом чоловіку».

Слід зазначити, що людина, за вченням Гізеля, поставала не сліпим знаряддям Божого промислу, а творцем свого власного щастя, владикою своєї волі, повноправним господарем своєї долі і вчинків; головним критерієм, крім добра і зла, була совість розумної людини, що має керувати всіма її діями. Він перший серед українських мислителів поставив природне право як критерій людської поведінки вище від закону Божого, доповнюючи критерій добра і зла розумом, який, пізнавши закони природи, керує вчинками людини відповідно до цих законів, що, власне, і відбилося в його ставленні до церковних заповідей та настанов. Особливого значення він надавав моральному вихованню та освіті, звеличуючи раціональні якості в людині. Гізель вірив, що шлях до природного земного щастя досягається тільки власними людськими зусиллями. Сучасники порівнюють і навіть називають Гізеля Аристотелем. Отже, можна сказати, що вчений зробив дуже великий внесок в розвиток психологічної думки на теренах України [2].

ЯВОРСЬКИЙ С. І. (1658–1722) – український та російський церковний діяч, публіцист, просвітник, педагог та філософ. Народився сам в Яворові (нині Львівська область), а помер у Москві. Його дитинство минуло в містечку Красилівка, розташованому неподалік від Ніжина. Свою освіту здобув у Києво-Могилянській академії.

Розвинув вчення про душу відповідно до поділу душі Аристотеля, відображаючи специфіку кожного виду душі, особливостей форм життєдіяльності, які властиві і рослинам, і тваринам, і людям. Єдність душі Яворський доводить через ідею функціональної взаємодії. Одна життєва функція може сприяти або заважати іншій. Напружена дія інтелекту заважає травленню, і таке надмірне відчуження призводить до розладу інтелектуальної дії, що є ознакою того, що всі ці здатності походять з однієї душі.

Більш вагомим доказом єдності людської душі, за Яворським, виступають генетичні підстави. Види душі – вегетативна, чуттєва, розумна – виникають як органи єдиної душі, послідовно вдосконалюються, спеціалізуються для відправлення різних дій; одні з них з'являються в дитинстві, інші – в юності або старості.

Душі тварин і рослин визначаються як матеріальні, вони є подільними, і як частини цілого залежать від матеріального буття. Нічого нематеріального вони не сприймають, не утворюють універсальних, абстрактних понять, а сприймають лише те,

що має колір, смак та інші матеріальні якості. Якби душа була подільна, одна частина її грішила б, інша каялась; одна б ненавиділа іншу. Душа перебуває у всьому тілі, і разом з тим, вона незалежна від тіла. Відокремлені частини тіла душі не мають.

Для обґрунтування ідеї безсмертя розумної душі Яворський знаходить «етичні» аргументи: праведник, який мучився на цьому світі, мусить мати надію на щасливе життя на тому світі, де душа нечестивого очікує на муки. Страх смерті Яворський розуміє в незнанні того, що людину очікує по той бік цього життя; пізнаючи себе, людина позбавляється цього страху, мудро і спокійно зустрічає смерть. При розгляді психічних здібностей Яворський встановлює їхні внутрішні зв'язки: пізнання поєднує з прагненням, інтелект – з пам'яттю. Він шукає зв'язки, переходить між інтелектом, волею і почуттям.

Яворський спеціально вивчає інтелектуальну пам'ять: розуміє її як «акт розуму», що виходить з абсолютної повноти знань, властивих божественній істоті. За вченнями Яворського, перехрещуються дві природи – душі й Бога. Він наділяє розумову здатність душі властивостями безтілесного, неподільного, вічного буття, яке сповнене любові до Бога.

Воля – вища розумова здатність, що виявляється в самовизначенні особи, самостворенні, тому є актом вільним. Від людини не залежить, робити певну справу чи не робити. Об'єктом волі у Яворського є такі моральні риси поведінки людини, як чесність, прихильність до добра, або протилежні їм риси – нечесність, зло. Воля, керована пильною увагою, має можливість більш упевнено прямувати до добра та уникати зла. Яворський вказує на залежність актів волі від пізнання.

Феофан Прокопович (1681 – 1736) – досліджував психологічні властивості почуттів, вивчав їхню сутність, походження та види, правила збудження. Оскільки почуття зачіпають усі сторони людської душі, дослідник створює загальну теорію психіки, яка містить такі положення: про вегетативність, що дає життя кожній речі; про чуттєвість – через органи зору, слуху, дотику та інше; мислення, завдяки якому жива істота може мати судження, робити певні висновки. У його працях з'являється термін «почуття», як наслідок дій, які певним чином викликають у людини хвилювання. Феофан Прокопович також вивчав природу злочину. Щоб зрозуміти злочин, стверджував він, потрібно уважно дослідити саму особу й причину даного вчинку.

Михайло Козачинський (1699–1755) – вивчав поняття моралі, пов'язував її із навичками, котрі схилиють людину до почесних або ганебних дій. Вчений постійно наголошував, що необхідно усвідомлювати принципи людських дій. Адже інтелект і воля сходяться для дій, які є цільовими й спонукальними. Причини людських дій він визначав як мотиви, заради яких виконуються дії, для задоволення власних потреб, які відбуваються на внутрішньому та зовнішньому рівнях.

Стефан Калиновський (1700 – 1753) – створив теорію вчинку, яка має початок із ідеї моральності, її зміст розуміють як навички жити доброчесно або ні. Вчений стверджує, що воля реалізує себе, коли працює наш розум, котрий навчає нас, що і як потрібно робити. Стефан підкреслює, що наші наукові знання впливають на виявлення справедливості та моральних чеснот. Таку цікаву характеристику він розглядає на прикладі вікової психології, а саме на психології юнацького віку. Вчений говорить, що зрілі люди спираються більше на досвід у справах, у власних судженнях проявляють об'єктивність. Це пояснюється тим, що людина розуміє основну мету власного життя і керується ідеями блага. Калиновський зауважив, що людина за своєю природою

ставити багато цілей, але їх завжди потрібно упорядковувати й вибирати провідну, тому що, людина не може мати два рівноцінних прагнення в той самий час.

Калиновський стверджував, що інтелект переходить у навички волі, що створює можливість переходу від мотиву до дій. Аналіз моральних дій не можна здійснити без урахування емоцій. Моральний зміст навичок стосується насолоди та прикрас, які є пусковим механізмом виплеску емоцій та почуттів [1; с.134].

Психологічна спадщина Григорія Савича Сковороди. На сьогоднішній день з ім'ям Г. С. Сковороди пов'язують становлення російської філософії XVIII століття, яка виходить за рамки західноєвропейської раціональної думки і продовжує кращі традиції філософської антропології античності.

Григорій Савич Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухи на Полтавщині в сім'ї малоземельного козака. У 1738 році здійснюється давня мрія хлопця – він починає навчання у Києво-Могилянській академії і стає одним з наполегливіших і тямущих студентів. З 1742 по 1744 рік жив у Петербурзі, був співаком придворної капели, прославився чудовим басом, майстерною грою на скрипці, флейті, бандурі, цимбалах і сопілці та композиторським талантом, створював музику на власні вірші.

Основною проблемою світобачення Г. Сковороди була проблема людини, її щастя та шляхів його досягнення. Основними поняттями, якими він керувався, були особиста рефлексія, зокрема релігійна, та поняття душі [4; с.48].

Г. Сковорода найбільшу увагу приділяє у своїх трактатах, проповідях, байках, поезіях саме самопізнанню людиною самої себе. У своєму принципі «Пізнай самого себе» видатний філософ приділяє увагу смисловим життєвим законам, які супроводжують нас постійно на протязі всього життя. Самопізнання як осмислення вищого закону історичного за самою своєю суттю буття людини Г. Сковорода трактує в найзагальнішому плані, а саме як осмислення людиною єдності себе, мікрокосму, з макрокосмом, тобто як осягнення себе, людини як істоти особливого роду, яка на відміну від усіх інших істот, духовно пов'язана з Богом. І ця духовність подається ним як краплина, в якій фокусується та віддзеркалюється макрокосмос природи й суспільства [1, с.48].

Головною особливістю в пізнанні людини є безпосереднє спілкування з сьогоденням, наслідування самої натури. Г. Сковорода вважав, що іншим наставником людини є наука та просвітництво, які відкривають істину, адже саме вони озброюють людину знаннями справи, виступають керівниками практичних інтересів людини. Наука й просвітництво, вважав філософ, повинні стояти на службі людини, удосконалювати та примножувати реальні блага, допомагати у визволенні від пут забобонів та шкідливих пристрастей. Самі ж знання залежать від людини, важкі зусилля якої приносять багаті врожаї.

Згідно з концепцією пізнання Сковороди, шукати в собі істину означає шукати ті сили і засоби, які допомагають людині пізнати світ реальних речей, світ ідей і навіть символіку Біблій. Як стверджує видатний філософ, людський розум завжди стоїть перед вибором: добро чи зло, брехня чи істина [2, с.120].

Проблема самопізнання у Сковороди є ключем до розуміння його антропоцентризму; мислитель вважав, що всі питання й таємниці світу містяться в людині, яка, не пізнавши себе, нічого не може зрозуміти у світі, а пізнавши себе, спроможна збагнути найглибші таємниці Всесвіту [5, с. 493].

Ідеї самопізнання Г. Сковорода відводив особливе місце у власних філософських роздумах, духовних бесідах і педагогічній практиці. Проблема самопізнання знаходить своє відображення в його трактатах "Нарцис", "Асхань", у багатьох листах, байках і духовних співах.

Г. Сковорода багато писав про те, що треба бути самим собою, не здаватися, а саме бути, при цьому не декларувати, "підносити" свою щирість, а жити в щирості. Очевидно, що ця щирість українського філософа – це і чесність і вимогливість до себе, чесність і вимогливість до зовнішнього світу, людей, що живуть в ньому. Сенека буття людини, за словами самого філософа, полягає в тому, щоб бути джерелом світла і тепла, свідомості і совісті, бути перетворювачем, удосконалювачем і співучасником усього, що відбувається у світі.

Г. Сковороді близьким виявилось вчення Сократа, а звернення до нього було намаганням зрозуміти себе та свій час, духовно самовизначитись. Адже духовна сутність людини виявляється через осмислення основ людського буття, а це завжди напружений діалог, в якому відбуваються зустрічі різних думок про ті чи інші явища, події. На перетині цих діалогічних проявів виявляється справжній зміст вчення, з'ясовується його сутність [2].

Яків Козельський (близько 1728 – 1795) – видатний український просвітитель, вчений-енциклопедист, який вивів вчення в окремі галузі науки: онтологію, етику, логіку, психологію.

Вивчаючи джерело людських знань він звертає увагу на природу людських відчуттів, які викликаються існуючими навколо нас речами, предметами, іншими людьми. Він стверджував, що відчуває не сама душа, а сама людина разом із тілом. Поняття уваги Козельський розумів, як феномен, коли людина примічає якусь річ, яка стає для неї більш усвідомленою, ніж інші.

Також його цікавили особисті якості, яким він приділяв достатньо уваги, а особливо такому поняттю як обов'язок. Виділяв основні види обов'язків: працелюбство, гуманізм. Козельський вважав, що обов'язком для людини виступає пізнання світу, самопізнання, звідки потім у неї з'являється мудрість. Терпіння він порівнював із великодушністю.

Михайло Максимович (1804 – 1873 рр.) – видатний вчений, педагог, просвітник. Стверджував, що людину звеличено над усіма земними істотами, адже вона має безсмертну душу, нею вона відрізняється від тварин. За його вченнями в людині душа наділена Богом, і вона є Божим образом. Маючи таке високе походження й подібність, душа успадкувала вільну й творчу діяльність. Тобто з її допомогою потрібно виражати себе і показувати своє внутрішнє життя. Людська душа наділяється трьома основними засобами для вираження свого внутрішнього й особистого життя:

1. В образах, які бувають двох видів:
 - тілесні (пластичні) – створення скульптур, будівництво;
 - безтілесні (оптичні) – світло, тіні та кольори.
2. У звуках, якими володіє музика.
3. У словах, які найповніше й найближче виражають наші почуття.

Максимович говорив, що злиття звуків та образів схоже із злиттям світла й тепла у вогні, який здатний виражати почуття, думки для переконання інших. Через слово ми піднімаємося до того, хто дав нам слово разом із життям і світлом.

Памфіл Юркевич (1826 –1874 рр.) – відкриває нові сторінки в науці, такі, як філософія права, історія, психологія, зокрема, дослідна. Його видатними працями є «Психологія та психіатрія», «Із науки про людський дух», «Мова фізіологів». Проблеми психології чітко розмежовував у сфері метафізичного та емпірико-психологічного.

Також він цікавився проблемами, які пов'язані із душею. Вчений вірив, що все повинно робитися від душі, серця (слова, вчинки), тоді воно дійсно матиме мету свого існування.

Для того щоб мати можливість і надалі вивчати психологічні знання й краще їх доносити до мас, він створив власну методологію, а точніше свій погляд щодо науки психології. Юркевич чітко усвідомлював, що для подальшого розвитку психології важливі як мозок, так і саме серце – все це разом складає душевно-духовну та інтелектуальну сферу людського життя. Вивчаючи аналогії між фізичною і психічною діяльністю, Юркевич зазначає, що як у тілесному світі системи з'єднуються поміж собою, аби забезпечити нормальне функціонування різних органів, так і кожна з душевних організацій потребує злагодженої дії. Серед основних психологічних систем виділяє свідомість, пізнавальну силу, чуттєву та вольову силу. Так само як в системі судин існують артерії, вени, капіляри, так же само і психологічний світ існує в тілі людини, має свою певну систему.

О. Новицький – став першим професором філософії Київського університету (1834–1850), він також активно вів викладання психології. Його видатною книгою є «Керівництво до експериментальної психології» (1840 р.). Його вважають ініціатором відокремлення психології як окремої науки від філософії.

У своїх працях звертав увагу на нервово-фізіологічну основу пам'яті, яку поєднував з досвідом й часто проводив метод самоспостереження на основі якого, наголошував на активну роль уваги в процесі сприймання. Нажаль, у зв'язку з обмеженням викладом філософських наук в університетах Російської імперії, у 1850-х роках розвиток психологічної науки припиняється. Його ідеями зацікавилися й почали їх продовжувати І. Скворцов, О. Козлов, які все ж таки повернулися до раціонального викладу психології в рамках філософії. На той період з'являється одна із найважливіших наукових праць «Думка й мова» (1862 р.), автором якої був О. Потебня. Він глибоко й досконало вивчив взаємовідношення мови та мислення з погляду мовознавства.

Новий розвиток експериментальної психології на теренах нашої країни пов'язаний із природознавцем І. Сеченовим, який працював в Одеському університеті (1871 – 1876). Засновник російської фізіологічної школи мав виключний вплив на всю рефлексологію. Потім його послідовник професор Харківського університету П. Ковалевський заснував у 1880-х роках першу в Україні експериментальну психологічну лабораторію, яка знаходилася при клініці для душевно- та нервовохворих осіб. Потім схожа лабораторія була відкрита в Одеському університеті (1895 р.) за ініціативою професора М. Лянге.

Заснування експериментальної лабораторії в Києві пов'язано із філософом Г. Челпановим, який був професором Київського університету (1892 –1907). Він уперше запровадив практичні й семінарські заняття зі студентами. Через велику любов до психологічної науки та власні позиції щодо передачі знань іншому поколінню, зібрав величезний і цінний психологічний матеріал. Цих самих позицій дотримувався

також І. Сікорський (1845 – 1918), професор психіатрії та нервових хвороб у Київському університеті. Він перший у світовій науці застосував експеримент у вивченні дитячої психології, залишивши близько 20 праць з даної тематики, іще близько 50-ти видань загальної психології. З Київським університетом пов'язане ім'я С. Ананьєна (1912 – 1925 рр.), який зробив величезний внесок у вивчення проблематики трудового виховання, в аналіз педагогіки та ролі естетики.

Юліан Охорович (1850–1917) – стверджував, що людина є міні-всесвітом, а мозок кожної окремої людини можна порівнювати у своєму розвитку та діяльності з розвитком всього людства й розвитком органічної природи. Охорович вважав за необхідне створити науку про виникнення й розвиток духовної влади, яка отримала назву «психо-ембріологія». Дуже активно цікавився гіпнозом та створив зразок гіпноскопа, що був призначений для визначення схильності людини до гіпнозу, яка потім отримала назву «гіпнобільність». Присвятив їй такі твори: «Уявне навіювання», «Гіпнотизм та месмедіум». Найбільш цінні й важливі роботи – це: «Нариси теорії спадкових явищ» (1870 р.), «Про формування власного характеру», «Про використання психології» (1878 р.).

Охорович першим висунув ідею про створення Міжнародного інституту психології, який повинен був стати центром психологічної думки всього світу. У 1900 році такий інститут був створений, і в 1901 році вчений очолив у ньому експериментальну лабораторію. В університеті працювало близько 1000 вчених з різних країн. Учений вважав, що психологія повинна бути основою для інших наук, таких, як філософія, естетика, педагогіка, етика, криміналістика і так далі.

Павло Іванович Ковалевський (1849 – 1923) – у своїх дослідженнях спирався на анатомо-фізіологічні знання того часу, а саме на теорію І. М. Сеченова, розвивав матеріалістичні уявлення про суть психічних явищ у нормі та патології. Йому належить створення концепції про роль кровообігу та нервової системи, вважав, що в основі всякого нервового захворювання (психічного також) лежить порушення живлення нервових елементів, і тривалість даного порушення залежить від ступеня їх анатомічного руйнування. Дуже детально змалював тип неврастеніка з нестійкою нервовою системою. П. І. Ковалевський стверджував, що таке порушення може стати основою для виникнення та розвитку первинного порушення здорового глузду, параної або іншого нервового або психічного захворювання [1].

Сам же П. І. Ковалевський навчався на медичному факультеті Харківського університету, де потім вибрав спеціалізацію «Проблема психічного захворювання». Свої наукові дослідження поєднував з практичними роботами, які проводив у відділенні душевнохворих Харківської земської лікарні («Сабурова дача»). Після захисту докторської дисертації, він був призначений доцентом, а потім професором кафедри психіатрії Харківського університету. У 1889 році П. І. Ковалевський став деканом медичного факультету Харківського університету, а потім ректором Варшавського університету (1892 – 1897). Згодом, з 1903 по 1906 рік, він завідував кафедрою психіатрії Казанського університету, потім читав курс судової психопатології на юридичному факультеті Петербурзького університету й працював старшим лікарем психіатричного відділення Миколаївського військового госпіталю.

П. І. Ковалевський написав понад 300 книг, журнальних статей з різних питань психіатрії та невропатології. Найвидатнішими книгами є «Керівництво до правильного догляду за душевно хворими», «Судова психіатрія», «Гігієна й лікування душевних і

нервових хвороб», «Сифіліс мозку і його лікування». Перший написав і видав вітчизняне керівництво з психіатрії. Одним із перших став використовувати історичний аналіз для складання психологічного портрета видатних особистостей. Надзвичайну славу йому принесла книга «Психіатричні ескізи із історії».

Вернадський Володимир Іванович (1863–1945) – видатний український та російський універсальний вчений. З допомогою своїх досліджень помітив нове відношення в напрямку розуміння зв'язку між психікою та зовнішнім світом. Вчений не підтримував колишні погляди на співвідношення організму й середовища. Він стверджував, що організм і середовище, а також організм і природа є неподільними. В. І. Вернадський говорив: те, що відбувається в природі, обов'язково буде відображатися на нашому організмі і, навпаки, організми так чи інакше впливають на середовище свого життя.

Поняття про особистість і її свідомість осмислювались вченим крізь призму його загального підходу до світу й місця, яке посідає в ньому людина. В. І. Вернадський розмірковував про розвиток свідомості у світі, у космосі, у Всесвіті, дане поняття відносив до категорії тих же природничих сил, як і життя і всі інші сили, що діють на планеті.

Для вченого психологія особистості стала свого роду автоматичною роботою мозку як живої речовини біосфери, вона ставала енергетичним джерелом, завдяки якому створюється еволюція землі як космічного цілого.

Вернадський був засновником – антропокосмізму. Теорія стверджувала, що природна (у широкому розумінні космічна) соціально-гуманістична, людська тенденція розвитку гармонійно зливається в єдине ціле [1, с.120].

Вчення Вернадського являє собою новий крок у розвитку наукової думки. Він стверджував не про невірне розуміння організму (як Гельмгольц, Сеченов), а про невірне розуміння середовища, доводячи цим самим, що в поняття середовища (біосфери) повинні входити і організми, що її складають. Народжена мозком як трансформованою живою речовиною діяльність людини різко збільшує геологічну силу біосфери. Через те, що ця діяльність регулюється думкою, то особисту думку вчений розглядав не тільки в її відношенні до нервового субстрату або оточуючого організму найближчого зовнішнього середовища (як натуралісти всіх попередніх віків), але і як планетарне явище.

Під прогресом вчений розумів не розвиток знання самого по собі, а розвиток ноосфери як зміни біосфери і, тим самим, всієї планети як системного цілого. Для нього психологія особистості ставала свого роду автоматичною роботою мозку як живої речовини біосфери, вона ставала енергетичним джерелом, завдяки якому твориться еволюція землі як космічного цілого [1, с.120].

Розвиток психології за часів Радянського Союзу був однобічний, розвивалася тільки рефлексологія – наука, яка намагається все психічне життя звести до рефлексів, тобто до автоматичних відповідей на будь-який подразник. Центром розвитку науки рефлексології став Харків, а точніше Український науково-дослідний інститут педагогіки. Найвидатнішим її представником був психіатр В. Протопопов, який визначав тільки суб'єктивну сторону розвитку психіки, а психологію вважав як зайву науку, яка не входить до природних наук. Його активно підтримував харківський психіатр І. Соколянський, він також активно відстоював думку заперечення людської психіки і свідомості.

Потім подібний інститут у Києві заснував психіатр А. Володимирський, який одним із перших почав експериментальне вивчення психічних аномальностей в людей. Поступово рефлексологія поширилася на педагогіку; Дерново-Ярмоленко намагався застосувати павловську теорію умовних рефлексів при вихованні та розвитку дітей. У 1925 –1930 рр. виходить «Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки».

Вагомий внесок у розвиток психології на теренах України зробив Г. С. Костюк, який розумів свідомість як одну із властивостей матерії на найвищих ступенях розвитку. Його активно підтримував Д. Ельконін, який підкреслив індивідуальність кожної свідомості, яка належить конкретному суб'єктові. З того моменту дослідження в області психології розділилися на різні напрямки, що і сприяло подальшому виникненню різних інститутів, майже всі з яких почали своє існування в Харкові. Значну увагу в них звертали на вроджені захворювання та дефекти.

Потім розвиток психології набирає більших обертів у Києві, де у 1944 році створили першу самостійну кафедру психології, з якої потім виникає Науково-дослідний інститут психології Міністерства освіти УРСР, основним завданням якого була координація робіт українських дослідників. Цей інститут мав відділи загальної, дитячої психології, психології навчання та виховання, психології політехнічного навчання, професійної освіти й праці. У 1959 році була створена українська секція Товариства психологів при Академії педагогічних наук СРСР.

З вище перерахованих психологічних дисциплін, які активно розвивалися на той період, найбільше розвинуті були психологія розвитку та дитяча, над якими постійно працювали Л. Балацька, Н. Вовчик-Блакитна, О. Запорожець. Активно працювали над філософськими та фізіологічними основами психології Г. Костюк та О. Раєвський.

Для українських психологів ставала актуальною й зоопсихологія, яка пройшла розвиток від антропоморфізації тварин через стадію механічних теорій рефлексології. На той період вважалося, що в психічних процесах людей і тварин є тільки кількісні різниці. Теорії доводили, що психіка тварин зумовлена винятково біологічними факторами, а ось людська свідомість визначена ще й соціальними аспектами.

З допомогою попередніх відкриттів і прогресу в області експериментальних досліджень наші дослідники перейшли до дослідження більш складних питань, які потім сформували світогляд й самосвідомість особи. О. Раєвський досліджував відношення свідомості у загальнолюдських проявах і її залежність від конкретного середовища, а саме суспільного класу, в якому знаходиться людина. Українські психологи більше дотримувалися поглядів гуманістичної психології. На теренах нашої країни психології приписували важливе теоретичне й практичне значення в усіх галузях суспільного життя.

Григорій Силович Костюк (1899 – 1982 рр.) – становлення психологічної науки в Україні нерозривно пов'язане з іменем цього видатного українського вченого, психолога й педагога. Він інтенсивно розробляв актуальні проблеми загальної, вікової та педагогічної психології, історії та методології психологічної науки. Є засновником і першим директором Інституту психології. Він зробив величезний внесок в організацію психологічних досліджень на теренах нашої держави.

Г.Костюк розробив фундаментальні теоретико-методологічні проблеми загальної, вікової та педагогічної психології, поширював психолого-педагогічні знання, займався підготовкою педагогічних та психологічних кадрів [1, с. 135].

За свій життєвий шлях зробив значний внесок у розробку дослідження психічного розвитку людини, у розв'язання актуальних проблем психології, зокрема проблем онтогенезу людської психіки, ролі спадковості, середовища й виховання психічного розвитку дитини. Актуальним вважав питання взаємозв'язку сприймання й мислення, сутності процесу розуміння і формування його в дітей дошкільного віку. Розвивав поняття про число, природу та розвиток здібностей, шляхи забезпечення розвиваючого й виховного навчання, формування особистості у найменшого покоління. Вчений багато уваги приділяв вивченню історії розвитку психології, зокрема вікової та педагогічної. Особливе місце в науковій спадщині вченого посідають дослідження закономірностей психічного розвитку дитини.

Він чітко розрізняє поняття «індивід» та «особистість». Вважав, що людина є індивідом на всіх етапах онтогенезу і за всіх умов, а особистістю вона стає і може перестати бути нею. Отже, ввів поняття «особистість» – соціалізація індивіда з огляду на найсуттєвіші соціально важливі риси, які визначають його свідомість і самосвідомість, життєві настанови, поведінку й саму діяльність.

У самих же дослідженнях багато уваги приділено вивченню самостійності мислення у дітей молодшого шкільного віку. Під «самостійністю мислення» він розуміє уміння людини ставити нові питання, знаходити нові підходи до їх з'ясування, виявляти ініціативу в розв'язанні тих завдань, які висуває життя [3].

Г. Костюк склав цілу низку психолого-педагогічних вимог до портрета вчителя. Вважав, що для оволодіння педагогічною майстерністю потрібно не тільки бездоганно знати свій предмет, але і мати широкий загальний кругозір, постійно розширювати власні пізнання, а найголовніше – любити свою справу, невтомно вдосконалювати методи роботи. Невід'ємним і суттєво важливим компонентом педагогічної роботи є знання вікових та індивідуальних особливостей розвитку кожної дитини. Григорій Силович виступав проти бездіяльності педагогічної науки, яка глибоко тлумачить питання навчання й виховання і у якій «залишається опис того, що робить педагог, і майже повністю випадає дитина з її розмаїтим психологічним життям» [2].

Г.С. Костюк активно розвивав взаємозв'язок навчання й психічного розвитку у своїх працях. Його дослідження дали змогу сформулювати цілісну концепцію розвитку й становлення особисті на різних етапах онтогенезу. У своїх працях він довів, що розвиток особистості є результатом діалектичної взаємодії середовища, спадковості й активної діяльності людини.

Г. Костюк наголошував на тому, що потрібно постійно розвивати дитячі здібності, уміння, навички. У 50-ті рр. під його редакцією вийшло чотири томи «Нарисів з історії вітчизняної психології», де відображено аналіз психологічних поглядів видатних діячів російської та української культури. Видатний вчений залишив нам свою багату творчу спадщину, але одним із наукових досягнень вченого є його наукова школа, учні якої й на сьогоднішній день продовжують розвивати думки та ідеї свого вчителя, як на теренах заснованого ним інституту, так і в усій країні та за її межами. Його наукова спадщина налічує більше 300 видань.

Павло Романович Чамата (1898 – 1969) – вчений із широкою ерудицією в галузі педагогіки й психології, був здібним керівником й організатором науки. Він уміло поєднував наукову та педагогічну діяльність, закінчив аспірантуру, потім захистив кандидатську дисертацію з психологічних наук. Його перу належить більше 70 наукових праць: статті, брошури, монографії, підручники. Цінним і для сучасного

покоління, й для розвитку науки є створений ним «Бібліографічний довідник праць із психології за 40 років» (1917 – 1957), який був виданий у 1958 році. У ньому зібрано публікації за важливими напрямками розвитку психологічної науки: особливості мислення та мови у дітей, психологія особистості дитини, педагогічна психологія праці, психологія виховання, психогігієна праці, історія психології, психологія розумово відсталих дітей тощо.

Значну увагу приділяв особливостям психічного розвитку молодших школярів. Брав активну участь у написанні підручника для педагогічних вузів «Психологія», а саме розділів про біологічну передісторію людської психіки, про самосвідомість особи.

Приділяв увагу проблемі викладання логіки й психології в середній школі; впровадження даних предметів позитивно вплинуло на формування світогляду та самосвідомості в учнів, на розвиток мови й мислення, здатності до самостійної розумової праці, на засвоєння інших дисциплін, розширило коло їх інтересів. Разом із позитивними зрушеннями у викладанні зазначених дисциплін, учений розкрив і недоліки цього процесу та вказав шляхи їх подолання. Дійшов висновку, що викладання логіки й психології в школах позитивно вплинули на дитячий розвиток та навчально-виховну діяльність дитини.

Дослідник увійшов в історію психології як засновник наукової школи в Україні з проблеми самосвідомості особистості. Це відображено у роботах «Особливості розвитку самосвідомості у дітей» і «Про природу й сутність самосвідомості особистості».

Павло Романович досліджував генезис самосвідомості, довів єдність свідомості та самосвідомості особистості, і це він відобразив у статті «К вопросу о генезисе самосознания личности». На сьогоднішній день актуальною є ідея вченого про взаємозв'язок розвитку самосвідомості дитини та її мовної діяльності, їй він присвятив роботу «Роль мови у формуванні самосвідомості в дітей». Розвиток людської свідомості пов'язують із виникненням і розвитком мови. З допомогою мови дитина усвідомлює себе, свої почуття, емоції, учиться логічного міркування. Учений стверджує, що вивчення граматики прискорює розвиток внутрішнього мовлення, а це сприяє формуванню самосвідомості дитини.

Опираючись на ідеї О. О. Потебні, Д. М. Освяніко-Куликовського, започаткував психологічну школу з проблем самосвідомості в Україні, що мало велике значення й для розвитку педагогічної науки. Він намагався спрямувати досягнення психологічної науки на розвиток школи, освіти, зокрема на всебічний розвиток дитини; зробив вагомий внесок у розвиток педагогічної психології. Дотепер його роботи не втратили актуальності.

Максименко Сергій Дмитрович (15 грудня 1941) – відомий український психолог, є засновником української наукової школи генетичної психології. У 1960 році вступив до педагогічного факультету Київського державного педагогічного інститут ім. О. М. Горького, який закінчив у 1965 році, здобувши освіту за спеціальністю «методика початкового навчання й дефектологія».

Під час навчання захопився вивченням особливостей людської психіки, притаманних їй порушень, їхніх причин та наслідків. Після закінчення інституту, з серпня 1965 року, талановитий юнак був направлений на роботу до Дарницького дитячого будинку на посаду вчителя, а потім був призначений на посаду заступника директора з навчально-виховної роботи. Робота в дитячому будинку, де перебували

діти з важкими порушеннями розумового розвитку, вимагала не лише терпіння, душевної доброти, а й глибокого знання психофізіологічних особливостей відсталих дітей.

С.Д. Максименко є автором першого в Україні підручника «Психологія особистості» та підручників для вищої школи, а саме: «Загальна психологія» (українською – 4 перевидання, російською – 7 перевидань, та англійською мовами), «Експериментальна психологія», «Військова психологія», «Генетична психологія», «Медична психологія», «Патопсихологія» та інші. Підготував 45 докторів і 186 кандидатів психологічних наук. Відомий вчений у галузі загальної, генетичної, медичної, вікової, педагогічної психології та методології і теорії розвивального навчання; ним розроблено і обґрунтовано принципи побудови експериментально-генетичного та генетико-моделюючого методу. Формуючі та діагностичні методи, розроблені С. Д. Максименком, занесено до Європейського банку дослідницьких процедур в галузі лонгітюдних досліджень при Інституті Макса Планка (м. Мюнхен).

Як член Міжнародної Ради психологів, С. Д. Максименко є координатором досліджень щодо розроблення та використання експериментальних методів у сфері навчання та розвитку особистості. На основі циклу теоретико-експериментальних робіт та генетико-моделюючого методу під керівництвом С. Д. Максименка створена наукова школа генетичної психології.

Як учений С. Д. Максименко очолив після Г. С. Костюка (учнем і продовжувачем якого він є) дослідження *української психологічної школи* в царині генеральної теми українських психологів – *співвідношення навчання, виховання і розвитку*.

Вникнути в сутність багатьох проблематичних питань йому допомагають набуті практичні знання, здобуті за роки навчання на дефектологічному факультеті та протягом п'ятиріччя плідної праці в Дарницькому дитбудинку. Добре знати особливості життєвого розвитку може лише той, хто знає особливості порушеного розвитку та способи їх корекції. Щодо співвідношення вищевказаних чинників, перед науковцями постало одвічне питання – що є первинним і що є вторинним: чи успіхи в навчанні і вихованні викликають відповідний розвиток особистості, чи, навпаки, відповідний розвиток спричиняє результати в учінні. Класичною вважалася формула Л. С. Виготського: «Добре навчання веде за собою розвиток». Г. С. Костюк уточнив: навіть найкраще навчання не дає ніякого зрушення в розвитку, якщо не задіяні самоактивність, саморух особистості. Заслугою С. Д. Максименка є те, що він дав конкретну, практичну технологію цього саморозвитку особи. Ним і його співробітниками розроблено продуктивні методики такого навчання учнів, яке неодмінно викликає активність «зони найближчого розвитку» й наступні стадії самовдосконалення. В результаті була започаткована *українська школа генетичної психології*, яка плідно, на сучасному науковому рівні розробляє методологічну рефлексію проблем розвитку в психологічній науці. Ця наукова школа гідно доповнює концепції в цій царині Л. С. Виготського, Ж. Піаже, О. М. Леонтьєва, Л. В. Занкова, П. Я. Гальперіна, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, роблячи відповідний вагомий внесок у світову психологічну науку. Так само відповідні концепції Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, О. В. Скрипченка та ін. дають психологічний фундамент українській педагогіці й навчально-виховній практиці шкіл в Україні.

Здійснені С. Д. Максименком та під його керівництвом дослідження психологічних особливостей навчальної діяльності заклали підвалини нового розуміння психологічних основ навчання, створили можливості для розробки нових експериментальних програм та методів навчання, побудованих на принципах формування теоретичного мислення.

Багато уваги приділяє вчений методам наукового дослідження взагалі. Він цілком слушно вважається одним із найавторитетніших експертів з питань застосування багатофакторного аналізу в психологічному дослідженні. Цьому питанню присвячено низку статей, у яких він доводить і показує, що не можна оперувати числами, не даючи конкретного психологічного їх тлумачення; число як таке має сенс лише у світлі психологічного аналізу. Він завжди обстоює тезу про необхідність попереднього ретельного і всебічного аналізу та дотримання надзвичайної обережності у застосуванні експериментальних даних до реальної педагогічної практики. Як прихильник та один із розробників генетичного методу в психології С. Д. Максименко дотримується толерантної позиції щодо оцінки інших, і притому найрізноманітніших, методів дослідження, наголошуючи, проте, на необхідності виваженого їх використання і особливо обережного впровадження їх результатів у педагогічну практику. І знову виявляється досвід, набутий у роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку – досить обережне ставлення до отриманих позитивних результатів, багаторазова перевірка їх, порівняння і лише згодом – висновок, судження про те чи інше явище.

Генетичний погляд є для дослідника засадничим у розробленні всіх проблем дитячої та педагогічної психології. Будуючи будь-який навчальний предмет, слід урахувувати, як і яким чином навчання має сприяти розгортанню природних сил дитини. Розкриваючи закони дитячого розвитку, психологія допомагає визначити і сформулювати цілі навчання стосовно кожного вікового періоду, а також вибрати і створити адекватні методи.

Визначаючи мету та завдання навчання й виховання, С. Д. Максименко дотримується ідеї врахування власних сил дитини, її потреб та інтересів. Вчений наголошує, що не можна забувати про об'єктивні закономірності, яким підпорядкований психічний розвиток дитини. Навчання та виховання спрямовують і збагачують розвиток, впливають на його темп і повноту, але не можуть перекреслити й «відмінити» закономірності розвитку, а тому знання вікових особливостей, а точніше вікових можливостей, набуває виняткової ваги.

Захищена С. Д. Максименком у 1990 році докторська дисертація на тему «Експериментальний метод у радянській віковій та педагогічній психології» стала важливою віхою у розвитку вітчизняної психології. Ця фундаментальна праця була результатом багаторічних досліджень і прикладом високого рівня теоретичної рефлексії. Її наукове значення полягає в системному викладі ключових питань технології психологічного дослідження, докладному аналізі існуючих у психології дослідницьких методів та розкритті сутності *експериментально-генетичного методу* – його форм, способів практичної реалізації і тенденцій розвитку в умовах перебудови всіх ланок освіти.

Разом з тим у названій праці виявлено й означено евристичні експериментальні можливості експериментально-генетичного методу стосовно проблем розвитку особистості в процесі навчання і виховання, обґрунтовано принципову необхідність

експериментально-генетичного методу в проектуванні психологічних новоутворень відповідно до завдань педагогічної практики.

Для того, щоб зрозуміти роль експериментально-генетичного методу (відомого зараз під назвою «експериментально-моделюючий») у розв'язанні проблем вікової і педагогічної психології та скласти адекватне уявлення про те, що нового вніс його автор у *розкриття* поняття «психічний розвиток», варто вичленити методологічні корені теоретичних позицій тих дослідників, які своєю цариною вважали психологію навчання і психологію розвитку та споріднені проблеми й орієнтувалися на праці Л. С. Виготського. Вони намагалися відповісти на „основне питання” психології розвитку, поставлене ще самим Л. С. Виготським: що „йде” за чим – навчання чи розвиток? Свого часу Л. С. Виготський, полемізуючи з В. Келером та раннім Ж. Піаже, дав славнозвісну відповідь: *«добре навчання веде за собою розвиток»*. Ця афористична і, безумовно, науково обґрунтована відповідь зумовила появу численної низки запитань, на які нині вже важко дати таку однозначно-категоричну відповідь.

Несуперечливу в принципі щодо основного постулату про „добре навчання”, але все ж особливу позицію займав Г. С. Костюк. Він писав про спонтанність, „спонтанійність”, а фактично про самоспричиненість розвитку.

Звичайно, сам Г. С. Костюк не був задоволений всіма відповідями на запитання, що ставив перед собою; багато проблем з тих чи інших причин лишилися неопрацьованими і «недоопрацьованими». Тому наразі є всі підстави вважати, що праці С. Д. Максименка є не простим продовженням своєрідної „лінії Костюка” і не лише її творчим розвитком, а й вдалим методологічним синтезом різних теоретико-психологічних спрямувань, що так чи інакше центрувалися навколо проблем розвитку і навчання. В них здійснений глибокий філософський і психологічний аналіз основних методів дослідження у віковій та педагогічній психології, передусім з погляду того, які імпліцитні чи явні методологеми лягли підвалинами в основні теоретичні підходи до дослідження психологічних явищ.

Праці С. Д. Максименка змушують замислитись над „логікою” історії психології і дають змогу досягнути можливості й перспективи психологічного дослідження як такого, а також можливості та обмеження кожного методу дослідження, глибше зрозуміти правила їхнього поєднання з метою вивчення психологічного явища у його цілісності. Водночас у них дано певні відповіді на суттєві питання, що хвилювали Г. С. Костюка, зроблено обґрунтовані оцінки, окреслено важливі перспективні лінії психологічних досліджень. Неминує значення має, зокрема, розвиток С. Д. Максименком експериментально-генетичного (генетико-моделюючого) методу. Основною принциповою відмінністю експериментально-генетичного методу від будь-яких інших методів наукового пізнання є його моделюючий, проектувальний характер.

Генетико-моделюючий метод є водночас педагогічно-дидактичним методом (методом навчання) і методом власне дослідницьким; в ньому «навчальна частина» є невіддільною від дослідницької, кожна з них сама по собі позбавлена сенсу. Цей метод є таким дослідженням-через-навчання, де саме навчання (метою якого є створення певних психологічних якостей та здібностей) має бути ретельно обґрунтованим і належно проведеним, тобто має бути навчанням-через-дослідження. Тому за умови проведення генетико-моделюючого дослідження, зокрема у школі, вкрай важливого значення набуває невидима для школяра і педагога, але складна попередня проектувально-теоретична науково-дослідна робота.

У зв'язку з цим важливого значення набувають також і сформульовані С. Д. Максименком принципи, на яких має ґрунтуватися експериментально-генетичне дослідження. Це відомі принципи аналізу за одиницями, принцип історизму (єдності генетичної та експериментальної ліній у дослідженні), принцип системності (цілісного розгляду психологічних утворень), принцип проектування (моделювання). Дотримання цих принципів при конструюванні конкретного дослідження дає змогу уникнути багатьох труднощів і помилок, виконати його на належному теоретичному та практичному рівні, адекватно інтерпретувати отримані результати, – словом, максимально підвищити прецизійність психологічного дослідження.

Праці С. Д. Максименка покликані сприяти розв'язанню найбільш гострих проблем щодо управління розвитком особистості в процесі навчання і виховання на основі розкриття механізмів генези її психічних властивостей. Це цілком здійсненне завдання, оскільки експериментально-моделюючий метод адекватний такому об'єкту вивчення, як розвиток психічних процесів і властивостей, процес зміни форм і видів активності особистості, що характеризують переходи від нижчих до вищих ступенів її психічної діяльності. Розкриваючи генетичний взаємозв'язок діяльності і психіки, С. Д. Максименко в ході своїх досліджень отримав результати, які відкривають *процес руху в психіці привласненого засобу* – він перетворюється на *ключову одиницю* нової міжфункціональної системи свідомості, взаємодіє з іншими подібними системами, формуючи ту чи іншу якість особистості...". Це і є саморух та саморозвиток, зазначає автор, і додає: „Ми можемо стверджувати, що цей механізм, відкритий завдяки результатам експериментів, це – „природний” механізм (в тому розумінні, що він незмінний за будь-яких умов)”.

Так виникає явище особистісного опосередкування навчальної діяльності і феномен «подвійного опосередкування» психічного розвитку. В даному разі, за словами автора генетико-моделюючого методу, процес розвитку опосередковують і культурний контекст (зовнішній), і особистісний (внутрішній).

Проведені на основі генетико-моделюючого методу експериментальні дослідження, в яких був зафіксований акт опосередкування (створення засобу), тобто було показано, як здійснюється реальний природний процес психічного розвитку, зокрема особистості школяра у процесі навчання і виховання, засвідчили високу евристичну цінність означеного методу для розв'язання сучасних проблем не лише масової школи, а що дуже важливо – спеціальної школи, зокрема загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Проте С. Д. Максименко не вдовольнився зробленим і досягнутим. За останнє десятиліття ним та під його редакцією було опубліковано цілу низку монографій та посібників, які показують, що коло його наукових інтересів дуже широке. Одна з монографій – «Генетична психологія» – має промовистий підзаголовок «Методологічна рефлексія проблем розвитку в психології». В ній представлений наскрізний аналіз проблеми психічного розвитку і з огляду на це формується змістове уточнення предмета генетичної психології як науки про закономірності і можливості психічного розвитку.

В центрі наукових інтересів вченого є такі проблеми вікової та педагогічної психології, як психологія навчання, психічного розвитку і методу психологічного дослідження.

Важливим напрямом є дослідження місця і ролі психології в системі української культури, осмислення основних здобутків української науки в контексті світової психологічної думки в XX столітті, визначення тенденцій і перспектив розвитку психології. Серед завдань історико-психологічного спрямування слід відзначити й дослідження, що має на меті розкриття зв'язків психологічних знань з особливостями історії України, звичаями і традиціями українського народу, розвитком науки, літератури та мистецтва. Започатковано дослідження, спрямоване на вивчення основних чинників становлення української психології у другому тисячолітті та здійснення прогностичного аналізу її розвитку на початку XXI століття. Заслужують на увагу дослідження етнопсихологічного спрямування, яке має на меті визначення провідних чинників етнопсихогенези українців, виявлення закономірностей та механізмів трансформації зовнішніх етнопсихологічних чинників у внутрішні особистісні утворення.

Бондаренко Олександр Федорович (3 серпня 1951 рік, м. Суми) – фахівець у галузі загальної, соціальної та консультативної психології. Заснував «Журнал практикуючого психолога» і є його редактором, член редколегії «Московського психотерапевтичного журналу» та низки українських професійних періодичних видань. Член експертної ради з психології ВАК України, а також спеціалізованої ради із захисту докторських дисертацій. Завідуючий кафедрою психології Київського національного лінгвістичного університету, професор факультету медичного університету, запрошений професор Лондонського університету (Інститут психіатрії, 1997 рік) і Лейденського університету (лабораторія дослідження проблем аутизму, 1999 рік).

Створив психотерапевтичну концепцію «Етнічний персоналізм», яка у 2010 році визнана окремою психотерапевтичною модальністю.

Основні напрямки наукових досліджень:

- питання ефективності психотерапії і психологічного консультування;
- методи психотерапії емоційних травм;
- розробка основних стратегій встановлення особистого «Я» у ситуаціях емоційної травми.

Серед його публікацій нараховується більше 200 найменувань, цілий ряд монографій, книги і навчальні посібники з психології й психологічного консультування.

Харківська психологічна школа це неформальна організація психологів, що працювали у 30-х р. у наукових установах Харкова над розвитком ідей Л. С. Виготського і над формуванням на цій основі діяльнісного підходу в психології. Діяльність даної школи пов'язують із вивченням явищ людської психіки. До цієї школи належали: Олексій Миколайович Леонтьєв, Олександр Романович Лурія, Петро Іванович Зінченко, Олександр Володимирович Запорожець, Петро Якович Гальперін та інші.

На початку 30-х років Наркомздрав України запропонував Л.С. Виготському, О.Р. Лурія й О.М. Леонтьєву організувати відділення психології в психоневрологічній академії в Харкові. Цю групу вчених очолив О. М. Леонтьєв, який почав розвивати та вдосконалювати власний варіант теорії Виготського. Провів ряд експериментальних досліджень, які розкривають механізм формування вищих психічних функцій (довільна увага, пам'ять та ін.). Леонтьєву довелося одночасно очолювати кафедру психології в

педінституті й відділ психології в НДІ педагогіки в Харкові. Таким чином і з'явилася знаменита Харківська школа психології.

У 20-х роках ХХ століття Харків вже мав репутацію відомого наукового центра, у якому розвивалися різні напрямки як гуманітарних, так і природничих наук. На той період Харків був столицею України, що зумовило відкриття в ньому нових наукових і навчальних закладів; розвивалися різні напрямки гуманітарних і природничих наук, тим більше, що ще у ХІХ столітті була закладена ґрунтовна наукова база для цього.

У 1922 році в Харкові був відкритий Український науково-дослідний психоневрологічний інститут, директором якого став відомий невропатолог Олександр Йосипович Гейманович, а у 1926 році на базі психіатричної клініки виник Український інститут клінічної психіатрії й соціальної психогієни, директором якої був В. П. Протопопов. У 1932 році ці установи об'єднали в одну організацію – Всеукраїнську психоневрологічну академію. Вона була унікальною поліфункціональною установою, до складу якої входив і сектор психології; він складався із відділів загальної, генетичної та клінічної психології. У зв'язку із цим виникла потреба знайти й запросити психологів – фахівців для роботи у цих відділах. З Москви були запрошені О. Р. Лурія, О. М. Леонтьєв, М. С. Лебединський. Завідувачем сектору став О.Р.Лурія, а завідувачем відділу генетичної психології призначили О. М. Леонтьєва. До активного розвитку психологічної науки долучилися О.В. Запорожець, Л.І. Божович, які практично відразу виїхали в Полтаву й постійно приїжджали до Харкова для зустрічей з усією групою.

У відділі, який очолював О. М. Леонтьєв, працював і П.Я. Гальперін, харківський психоневролог і психолог, що швидко рухався від медицини до психології.

Ще одна група психологів, що до них приєдналася, вийшла з аспірантури Харківського педагогічного інституту й Українського науково-дослідного інституту педагогіки – до неї входили В. І. Аснін, П. І. Зінченко, Г. Д. Цибуль. Усі вони разом й склали ядро Харківської школи психології.

Постійно висувалося на дискусію питання про існування єдиної школи Виготського – Леонтьєва, які різнилися за своїми напрямками. Школа Виготського мала культурно-історичний характер, а школа Леонтьєва – діяльнісний характер. Звісно, що кожна школа мала свою специфіку роботи, що їх поєднувала. Ними був закладений теоретичний і експериментальний фундамент теорії діяльності. Крім вже названих вище психологів, у 30-і роки в цю групу увійшли також Д. М. Арановська, Ф. В. Бассин, Е. В. Гордон, О. М. Кінцева, Л. І. Котлярова, Г. В. Мазуренко, В. В. Мистюк, Т. І. Титаренко, К. Е. Хоменко. У такому складі харківська група існувала протягом 10 років.

У 1936 році, коли столиця України перемістилася в Київ, різноманітні психологічні дослідження, що проводилися на базі Всеукраїнської психоневрологічної академії, почали згортатися, а постанова 1936 року про педологічні перекирення в системі Наркомпросу цей процес завершила. Однак дослідження продовжувалися в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, Харківському педагогічному інституті, у якому кафедрою психології завідував О. В. Запорожець і працювали В. І. Аснін, К. Е. Хоменко, Г. Д. Цибулін і ін.

Постанова про педологію не зупинила наукову діяльність харківської групи, оскільки вони ніколи не дотримувалися педагогічних позицій, вважаючи психологію та педагогіку двома різними науками. Однак їхню діяльність призупинила війна.

П. І. Зінченко і Г. Д. Цибулін пішли на фронт, О. В. Запорожець, П. Я. Гальперін і О. М. Леонтьєв працювали разом у військових госпіталях. Там вони проводили роботу з відновлення рухових функцій бійців.

Проаналізувавши початкові етапи розвитку Харківської психологічної школи, можна з упевненістю сказати, що блискуча група молодих психологів, що називали себе «виготчанами», зберегли й допомогли збереженню психології. Досить тісно співпрацював з ними і харків'янин Філіп Веніамінович Бассин, швидко були встановлені контакти із психологами Києва – Г. С. Костюком, Одеси – Д. Г. Ельконін, із психологами Вірменії і Грузії.

Після війни основна група харків'ян повернулася у своє рідне місто, П. І. Зінченко став неформальним лідером харківської школи психологів. Він очолив психологічну лабораторію – Філію Київського інституту психології. Лабораторія не мала свого постійного місця, вірніше, мала його на квартирах членів лабораторії. Таким чином, харківська школа збереглася, продуктивно працювала, публікувала десятки статей в наукових записках харківських інститутів, Київського інституту психології, потім у «Радянській педагогіці», а з 1955 року в «Питаннях психології». Після війни сфери наукових інтересів цих дослідників трохи розділилися, практично кожний з них став займатися власною проблематикою і став засновником свого напрямку в психології: О. М. Леонтьєв – теорії діяльності, О. В. Запорожець – теорії сприйняття, П. І. Зінченко – теорія пам'яті, П. Я. Гальперін – теорії поетапного формування розумових дій, Л. І. Божович – теорії особистості. Однак усі ці напрямки мали спільну основу – теорію діяльності, що розроблялася сумісними зусиллями.

Українська психологія в еміграції. Розвиток психологічної науки в еміграції зосереджувався спершу в Празі, де Я. Ярема, професор Українського вищого педагогічного інституту ім. Драгоманова, розвинув у 1923 – 1930 роках жваву діяльність, досліджуючи проблеми психографії в школі. П. О. Іванов розробляв у чеському Психотехнічному інституті ім. Масарика психотехнічну проблематику. О. Кульчицький вивчав цілісноструктурну психологію та педагогічну характерологію, очолював кафедру загальної психології з 1946 року. Нейрофізіолог М. Міщенко викладав експериментальну психологію у 1946 – 1949 рр. З 1955 року кафедрою соціальної психології керує В. Янін, який почав вивчати психологію в'язнів, а пізніше став досліджувати психологічні інтерпретації соціальних спрямувань українського народу. Найбільше уваги приділяв вивченню психічних властивостей українців (етнопсихологія). До досліджень В. Яніна долучалися також педагог Г. Ващенко, філософ і історик української культури І. Мірчук та філософ і літературознавець Д. Чижевський. На теренах США працював Б. Цимбалістий, який на основі експериментальної психології досліджував питання геометрично-оптичного обману.